

ЛЕКСИКАЛОГІЯ, ТЭРМІНАЗНАЎСТВА, АНАМАСТЫКА

Таццяна Астатчык

ФАКТАРЫ МАСТАЦКАЙ ВЫРАЗНАСЦІ НЕКАДЫФІКАВАННЫХ АД'ЕКТЫЎНЫХ КАМПАЗИТАЎ У БЕЛАРУСКАЙ І АНГЛІЙСКАЙ МОВАХ

Некадыфікаваныя ад'ектыўныя кампазіты (НАК) уключаюць сабой гэтэрагенны клас слоў, які пастаянна папаўняецца і паграбуе пераасэнсавання падыходаў да яго даследавання. Пад НАК у даным артыкуле разумеюцца індывідуальна-аўтарскія складаныя ад'ектыўныя словы, не замацаваныя нарматыўнымі слоўнікамі літаратурнай мовы. Мастацкі тэкст выступае адзінай “арганічнай сферай жыцця” НАК, дзе яны максімальна поўна раскрываюцца ў паўнаце сваіх эказіянальных і кампазітных асаблівасцей. Цэльнааформленасць (свядомы “сутыкненне” і “сплаў” некалькіх слоў у адно) выступае першым і галоўным вытокаам незгасальнай мастацкай “свежасці” і стылістычнай гуканасці НАК. Акрамя цэльнааформленасці як адначасова першапрычыны і выніку мастацкай выразнасці НАК, можна вылучыць некаторыя перагодныя фактары, якія ў большай ці меншай ступені ўплываюць на яе ўзровень. Матэрыялам для даследавання паслужылі беларускія і англійскія НАК, сабраныя метадам скразной выбаркі з арыгінальных мастацкіх празаічных тэкстаў 20–30-х гг. XX ст. Як паказала даследаванне, тыпалагічна агульнымі для беларускай і англійскай моў уключаюцца наступныя фактары.

1. Постпазіцыя і дыстантная пазіцыя ў адносінах да азначаемага слова. У такім выпадку на НАК прыпадае лагічны націск, які прыцягвае ўвагу чытача ці слухача. Аддаленасць ад азначаемага слова надае НАК большую семантычную вагу, пэўную самастойнасць: *Ледзь чутна рухаюцца, санліва дыхаюць, плывуць па ўзгорках і нізінах размашыстыя, бы далі веснавія, хвалі спрытныя, агнёва-задумёныя* (Р. Мурашка); *Сонца засмяялася смехам агніста-залацістым...* (М. Нікановіч); *...А на вуліцы ў мучным пяску ў адных кашульках, увазголеных ад барады да падолу тлустасцю, граззю і слінай, а то ў штоніках ці ў спаднічцы на матузіках, рыліся дзеці, бегалі, крычалі галасамі, чыста-звонкімі, разудалымі...* (М. Нікановіч); *...You can do without the day if you've a lamp **quiet-lighted** and kind in your heart* (L. G. Gibbon); *Selene, the moon-goddess, who flies swiftly*

through the breaking clouds of the departing storm, or hangs so **motionless-white**, so **womanly-waiting** in the cobalt night-sky among her attendant stars (R. Aldington).

2. Сінтаксічная роля часткі састаўнога іменнага выказніка, у выніку чаго НАК атрымліваюць лагічны націск у інтанацыйнай плыні сказа і большы (у параўнанні з класічнай роляй азначэння) семантычны аб'ём: *А за ракою і сырымі берагамі празрыстыя далі, збягаючыся з далечыні, рабіліся блізкімі, яскрава-сонечнымі, незабудкавымі...* (М. Нікановіч); *Гул быў роўны і спакойны, як нібы ціхай, бяскрыўдна-спакойнай была гэтая вясенняя ноч у парку...* (Э. Самуйлёнак); *Яе характэрна не было рэзка-бліскучае, агнёвае, як тады, яна быццам працята была нейкім трагічным смуткам* (М. Зарэцкі); *The Archangels are poor beside her, she is so rich and so white-skinned and white-souled* (D. H. Lawrence); *She was quite sure that her love was all-beneficent* (D. H. Lawrence).

3. Няпэўны займеннік, які папярэднічае субстантываванаму НПК і ўзмацняе закладзенае ў складаным ад'ектыве імкненне пісьменніка абазначыць словам “невывізкаемае”, семантычную прастору, якая амаль не паддаецца намінацыі і катэгарызацыі: *І дзейкалі усё, пагаварвалі сяляне аб нечым неадступна-турбуючым, аб нечым чыскончаным і пільна патрэбным* (М. Зарэцкі); *...Здалося яму, што гэты ён вельмі многа займае месца, усім і нейкаму хітра-смеламу і грозна-насмеіліваму вельмі замінае і як бы загэтым яго караю – цяжкаю хвэрэбаю* (К. Чорны); *Аблічка нейкае грубавата-маршчыністае, а на галаве чорная кучма валос* (В. Каваль); *The hard white light showed her somewhat haggard-looking as she reached up to it* (D. H. Lawrence); *And there in the dusk of it he was sitting when they came, full of bubble and squeak – something very little-headed about people when they'd won money* (J. Galsworthy). Няпэўны займеннік надае НАК “шлейф” семантычнай зашыфраванасці, няўлоўнасці, сігналізуе пра ўваход на “тэрыторыю невывізкаемага”, дзе пісьменнік не знайшоў, папершае, “звычайных”, кадыфікаваных, слоў, а па-другое – субстантываваў для наймення пэўных з'яў чалавечага жыцця. Няпэўны займеннік і субстантываваны НАК выступаюць адзінай сінтаксічнай структурай, выконваюць ролю аднаго члена сказа.

Спецыфічным фактарам мастацкай выразнасці НАК у беларускай мове з'яўляецца ўжыванне аказіянальнага модуля* ў творным склоне

* Пад аказіянальным модулем разумеецца мінімальны кантэкст, неабходны для выяўлення лінгвістычных “абставін” стварэння і функцыянавання НАК. Як правіла, аказіянальны модуль уключае ў сябе НАК і субстантыў, “на заказ” якога ўтвораны НАК: *снежна-палявыя прасторы, хмура-сіняваты дзень, маўкліва-спакойная даль*. У адзін аказіянальны модуль могуць уваходзіць некалькі субстантываў або спалучэнне “ад'ектыў + ад'ектыў + субстантыў”, непарыўна звязаных семантычна на пэўным прамежку мастацкага тэксту: *яскрава-каляровы абрус далі, агнёва-калочая жарства снегу, пухова-снежнае сцюдзёнае гняздо, сінява-светлыя анталаяжыкі туману,*

(Т. скл.): ...*Гэта дарожка мігала ў яго ваччу абыкла-новымі калдобінамі, рассыпчатым суглінкам, бародкамі парослых абочын* (Ц. Гартны); *Толькі адзін бок дарогі цягнецца перад ім сіва-сінім абрусам* (З. Бядуля); ...*Дарога, высокая падняўшыся над загонамі, шэра-бруднай істужкай-аборынай круціцца кудысьці па-за сівы туман...* (М. Нікановіч); *Над морам навесаюць бура-зялёным акамянелым стадам высачэзныя горы* (З. Бядуля); *Да ярка-сонечнага польмя ў блакітнай вышы, як ніткі-змейкі, цягнуліся каласы, упарта імкнуліся да чорных бульбінкаў-жаўранкаў, якія сыпалі з неба ў нізіны зыкі-пералівы, булькалі жвірова-жоўтай рачулкай* (З. Бядуля); *Даль на польскай старане пераліваецца яскрава-каляровым абрусам...* (З. Бядуля); ...*Ізноў без сэнсу, чыста з інерцыі махаў Віктар пугаю, не бачачы і не чуючы ні дарогі, ні шаўлюжскі, ні шурпатага снегу, што агнёва-калючай жарстваю абсыпаў яго твар* (М. Зарэцкі); *У кантору вуліца ўглядаецца халодным бяссветна-вадзяным вокам – на дварэ хмарна, адліга* (М. Зарэцкі); ...*Прыгожымі чорна-залочанымі круцёлкамі-абаранкамі камяны дымлі* (М. Нікановіч); *Прайшло з гадзіну, а можа, і больш – Лясніцкаму памігнуў гэты час адной вясклава-яснай хвілінай* (М. Зарэцкі). Спалучэнне “НАК + азначаемае слова” у Т. скл. уяўляе сабой схаванае параўнанне і / або акалічнасць спосабу дзеяння. Магчыма, у каардынатых стылістычнага дэкадавання мастацкага тэксту дапушчальна ўключэнне НАК такога тыпу ў агульнае з азначаемым словам сінтаксічную прасторы. У форме Т. скл. могуць “змяшчацца” і акалічнасці часу: *Скрыляць калодзезі туманна-адлежнымі раніцамі* (К. Чорны). У Т. скл. можа ўжывацца і аказіянальны модуль, які выконвае ролю семантычнага суб’екта ў бесасабовых сказах тыпу *Сцёбала ў вонь малаўкай востра-бліскучай, сярдзіта бурчэлі грывоты, злосна будылак траслі* (М. Зарэцкі).

Размяшчэнне займенніка ў родным склоне (у якасці абазначэння прыналежнасці) пасля аказіянальнага модуля таксама спрыяе атрымання НАК дадатковага лагічнага націску, інтанацыйнай выразнасці: *Хочацца глядзець на яе, як на сваю мілую, ды яшчэ прыпасці на шырокія, сакавітыя і вольна-пышныя грудзі яе...* (М. Нікановіч)

Спецыфічным фактарам мастацкай выразнасці НАК у англійскай мове з’яўляецца ўжыванне побач некалькіх НАК з аднолькавым першым кампанентам: *A long-lipped, long-eyelashed, long-chinned face...* (J. Galsworthy); ...*We know exactly why Orlando was so much amused and so much frightened and so very bright-cheeked and bright-eyed that afternoon* (V. Woolf); *In anything that touched money he was, he always had been, stiff-necked, stiff-kneed* (J. Galsworthy); *The Archangels are poor beside her, she is*

празрыста-яскравы свет малаўкі. “Задзейнічанаць” НАК у пэўных тропях, стылістычных фігурах магчыма прасачыць, як мінімум, у межах аказіянальнага модуля.

so rich and so white-skinned and white-souled (D. H. Lawrence). У такім выпадку адбываецца акцэнтацыя на пэўнай якасці, якая можа ўспрымацца як апрадмечаная і суадносная з дэнататам: першыя кампаненты у НАК *long-lipped, long-eyelashed, long-chinned; bright-cheeked, bright-eyed; stiff-necked, stiff-kneed; white-skinned, white-souled* суадносяцца з назоўнікамі *length* ‘працягласць, даўжыня’, *brightness* ‘яркасць’, *stiffness* ‘жорсткасць’, *whiteness* ‘чысціня, бел’ адпаведна. Падобны стылістычны эффект дасягаецца і пры ўводзе на прастору мастацкага тэксту адзіночнага НАК з першым кампанентам, які функцыянуе як просты ад’ектыў на той жа “сітаксічнай тэрыторыі”: *They left the shining carriage, with the shining horses and the shining-hatted servants on the Embankment...* (J. Galsworthy)

Такім чынам, стылістычны патэнцыял беларускіх і англійскіх НАК можа быць абумоўлены шэрагам фактараў, сярод якіх вылучаюцца тыпалагічна агульныя і спецыфічныя. Да тыпалагічна агульных фактараў мастацкай выразнасці НАК адносяцца дыстантная пазіцыя і постпазіцыя НАК (у адносінах азначаемага слова), сітаксічная роля часткі састаўнога іменнага выказніка, “суправаджэнне” няпэўным займеннікам і субстантывацыя НАК, а да спецыфічных – ужыванне аказіянальнага модуля ў Т. скл., постпазіцыя прыналежнага займенніка ў Р. скл. (беларуская мова), ужыванне побач некалькіх НАК з аднолькавым першым кампанентам (англійская мова). Важна адзначыць, што ў артыкуле прадстаўлены толькі некаторыя верагодныя фактары мастацкай выразнасці НАК. Па меры паглыблення даследавання стылістычнага патэнцыялу НАК у дзвюх мовах арсенал фактараў мастацкай выразнасці можа быць дапоўнены.

Тацяна Бабровіч

БУДАЎНІЧЫЯ ЗАЙМЕННІ Ў НАВУКОВЫМ АСВЯТЛЕННІ

З узростаннем сацыяльнай ролі навукі і тэхнікі, з павелічэннем навукова-тэхнічнай інфармацыі вялікае значэнне набывае шырокае і шматаспектнае даследаванне тэрміналогіі, у тым ліку будаўнічай.

Для тэрміналогіі ўсіх сфер характэрны асаблівыя заканамернасці эвалюцыі, што перш за ўсё звязана з навуковай дзейнасцю чалавека. Тэрміны з даўніх часоў уваходзілі ў лексічную сістэму мовы аднак выдзяленне тэрміналогіі ў якасці аб’екта вывучэння і перамяшчэння яе ў рад фундаментальных лінгвістычных праблем адбылося значна пазней. Толькі ў 20–30-я гады ХХ ст., калі нацыянальная мова беларусаў за параўнальна кароткі час павінна была папоўніць сваю лексіка-семантычную сістэму словамі розных тэматычных пластоў і выпрацаваць адпаведныя структура-функцыянальныя стылі, тэрмінасістэма была выдзелена ў якасці асобнага прадмета вывучэння. З гэтага перыяду пачалося актыўнае вывучэнне тэрміналогіі, апісанне яе характарыстык, адмежаванне ад агульнаўжы-